

A moldvai magyarokra vonatkozó kutatások a Vatikáni Levéltárban

Molnár Antal: *Magyar kutatások a Vatikánban a moldvai magyarság történetéről*. Szerk.: Zombori István. Kiadja a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) és a Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Budapest, 2024. 119 old.

Az itt ismertetett, értékes adatokat tartalmazó könyv elsősorban tudománytörténeti szempontból érdemel kiemelt figyelmet, de a kiadványt a Vatikáni Apostoli Levéltárban aktívan dolgozó, jelenkori és jövőbeni kutatók is jól használhatják.

A kötet szerzője, Molnár Antal 1969-ben született Székesfehérváron. Középiskolai tanulmányait a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban, egyetemi tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karán latin–történelem szakon végezte, az Eötvös Collegium tagjaként diplomázott, 2007-ben az ELTE-n habilitált, 2019-ben akadémiai doktori címet szerzett. 1998 és 2000 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történeti Intézetének, 2000-től az ELTE Történeti Intézetének adjunktusa, 2009-től docense. 1995 és 1996 között óraadó volt, 2002 és 2005 között az Eötvös Collegium Történész Műhelyének vezetője. Egyetemi munkája mellett 2005-től a MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, 2010-től osztályvezetője. 2008 és 2011 között a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának titkára, 2018-tól alelnöke. 1997-től 2011-ig

a Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya levéltárának levéltárosa. 2011 és 2016 között a Római Magyar Akadémia igazgatója. 2016-tól ismét a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, majd 2019. január 1-jétől igazgatója, valamint az ELTE Történeti Intézetének docense. Tudományos kutatásai során elsősorban a katolikus egyház kora újkori története, ezen belül is különösen Magyarország és a Szentszék kapcsolatának históriája, a hódoltságkori Magyarország és a Balkán 16–17. századi története érdekelte.

A kötet a Románia Moldva nevű tartományában élő, *csángó*ként is emlegetett magyar népcsoport történetére vonatkozó vatikáni levéltári forrásokkal foglalkozik. A Moldvában működő olasz, lengyel és más nemzetiségű, valamint – a sajnálatosan gyér számban előforduló – magyar papok és kántorok Rómába küldött jelentései évszázadon át szolgáltattak különböző hitelességű információkat a Kárpát-medencéből Moldvába telepített, illetve oda bujdosott, menekült, többségében római katolikus vallású magyarságról.

Halász Péter (1939) – agrármérnök, néprajzkutató, ny. főtanácsos, Csongrád, tatrosmente@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-2-22>

Moldva mint földrajzi tájegység de jure nem tartozott Magyarországhoz, de a honfoglalást követő századokban a magyar királyok igyekeztek itt védőgyepűt kialakítani a kun, besenyő, úz, majd később tatár támadások kivédésére, továbbá Árpád-házi és vegyesházi magyar királyok mindig törekedtek arra, hogy a moldvai fejedelmekkel kialakított hűbéri kapcsolatok révén biztosítsák a Magyar Királyság keleti határainak biztonságát. Ezért a gyepűkre fegyveres szolgálatra is fogható népeket telepítettek, akik elsősorban katolikusok voltak, és akiknek lelki gondozását kezdetben az eredetileg Moldvában és Havasalföldön élő kunok térítésére létrehozott milikói püspökség végezte. A 13. században Magyarországot is megsemmisítéssel fenyegető 1241–1242-es tatárjárás a kunok szállásterületeit is feldúlta, és a Kun Birodalom népei közül, akik nem tudtak a Kárpát-medencébe, IV. Béla királyunk oltalmába kéreznék, szétszóródtak, felszívódtak, beolvadtak az Erdély felől érkező magyarokba vagy a Balkánról felhúzódozó románságba. Helyüket mintegy száz esztendőig az ugyancsak kelet felől érkező tatárok foglalták el, amíg Laczkfi Endre erdélyi vajda, Nagy Lajos király parancsára, 1345-ben ki nem szorította őket, hogy oltalmába vegye a mai Moldva és Havasalföld területét magában foglaló térséget. Itt aztán a római katolikus vallású hívek lelki gondozását az elsorvadó milikói püspökség nyomába lépő s a 14.-től a 16. századig működő, sokféle veszedelemtől fenyegetett, feldőlt, kirabolt, gyakran gazdátlaná vált, így hivatását csak időszakosan betöltő szereti, moldvabányai, tatrosi, bákói püspökség igyekezett úgy-ahogy ellátni. Erőfeszítéseik eredményességéről kevés emléket mentettek meg a gyakori harcokkal, dúlásokkal tűzvészekkel terhelt évszázadok.

Idővel a román történészek és néprajzkutatók egy részénél érdeklődés mutatkozott a Moldvában élő, részben elrománosodott magyarok történelme és műveltsége iránt,

és születtek is tollukból hasznos tájékoztatások, elsősorban a Vatikán által Moldvába küldött papok beszámolóiból merített ismeretekre alapozva. Ilyen volt Radu Rosetti (1853–1926) tudós moldvai bojár, a Bukarestben élő, német nemzetiségű Karl Auner (1865–1932) kanonok, a nagyszebeni Romulus Căndeia (1886–1973) teológiai tanár, valamint a besszarábai születésű Nicolae Iorga (1871–1940) történész-politikus. A moldvai katolikusokkal foglalkozó román történet-tudományra a 20. századig jellemző volt, hogy magától értetődőnek tekintik azok magyarságát, vagy legalábbis magyar származását, olyannyira, hogy – idézi Molnár Mikecs Lászlót – „műveik termékenyítően hatottak magyar kortársaikra, a magyar történészeket sokszor a román forráspublikációk, vagy tanulmányok inspirálták a moldvai magyarsággal foglalkozó intenzívebb kutatómunkára”.

A magyar kutatók többsége részben más irányból igyekezett megközelíteni a moldvai magyarok történelmét és hagyományos műveltségét. Ők – Molnár Antal megfogalmazásában: – „egy eltűnőben lévő és megmentésre váró kultúrára” *mint sajtójukra* tekintettek. Természetes, hogy a magyar kutatókat érdekelték a moldvai magyarokkal foglalkozó oklevelek is, de ezek kutatásához sokáig csak korlátozottan voltak meg a szükséges feltételek, továbbá szükséges volt hozzá az olasz, a latin és a román nyelv ismerete is. Molnár Antal könyvének ezt a témát tárgyaló fejezete kiemelkedően foglalkozik az 1848/49-es szabadságharc sarkadi születésű honvédtisztje, a Világos után emigrációba kényszerült, majd vasútépítő tervezőmérnöki munkát végző Veress Sándor Bukarestben nevelkedett fiának, Veress Endrének levéltári kutatásokon alapuló történészi munkásságával (*Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*. Collegit et edidit Andreas Veress. Volumen primum. 1468–1540. Fontes Rerum Transylvanicarum

IV. Budapest, 1914.; *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova. 1644–1650.* București, Academia Română, Mem. Secț. Ist. Seria III. Tom. VI. Mem. 13. 1927. 333–352.; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești.* I–XI. București, 1929–1939.), ami elvileg lehetővé tette, hogy a román tudósok által eddig nagyrészt figyelmen kívül hagyott források is megnyíljanak a román, a lengyel, valamint a magyar kutatás számára, bár a lehetőségeket egyik fél sem használta fel maradéktalanul, talán mert ha különböző mértékben is, de eltérő következtetéseket szerettek volna levonni a tárgyszerű forrásokból. A feltárt történeti források közül mindhárom fél számára legbővizűbbnek a *Codex Bandinus*nak elnevezett, elsősorban magyar településtörténeti adatokat tartalmazó, 17. századi jelentés bizonyult.

A magyarországi „csángókutatás” római források felé fordulásában jelentős szerepük volt a román kutatóknak, akikhez elsősorban a Veress Endre által vert hidakon juthattak el a téma iránt érdeklődő magyar tudósok. De sajnos Mikecs László a II. bécsi döntést követő hisztérikus hangulatban hiába szorgalmazta a román és a magyar kutatók moldvai magyarokra vonatkozó, addig részben párhuzamos munkával feltárt anyagának együttes hasznosítását, a két népreható politikai érdekek különbözősége miatt erre nem kerülhetett sor. Pedig, amint ezt Molnár Antal megállapítja, a román tudósok „ebben az időszakban végezték a legszínvonalasabb vatikáni kutatómunkát”. Majd egy másik okot is megnevez, amely miatt erre a tudományos együttműködésre nem került sor: „majd [...] a román nacionalizmus radikalizálódása miatt az 1940-es évek elején, teljesen új tendencaként fellépett egy évtizedekig meghatározó új elmélet, a moldvai katolikusok román származásának tana”. Az 1920–1930-as években a Római Román Iskola ösztöndíjasok százait fogadta, és az intenzív levéltári kutatómunka nyomán Gheorghe

Călinescu szerkesztésében a *Diplomatarium Italicum* sorozat keretében több száz oldalas kötetekben jelentette meg a Propaganda Fide Kongregáció levéltárának forrásait (*Diplomatarium Italicum*. Documenti raccolti negli archivi italiani. I–IV. Roma, Vol. 1. 1925.; Vol. 2. 1930.; Vol. 3. 1934.; Vol. 4. 1939.). Csakhogy ezt a forrásfeltárást beárnyékolta az, hogy a kor román nacionalista ideológiái a forráskiadványok nagyon erősen szelektált felhasználásával azt kívánták igazolni, hogy Moldva katolikus lakosai ősi „román katolikusok”, és ezen a csapáson az új „tant” hirdető Iosif Petru M. Pal odáig ment, hogy kijelentette: „a moldvai ferencesek valamennyien törzsökös románok, akik ragaszkodnak latin hitükhöz, amely valaha minden román hite volt”. A korszakra jellemző, hogy végül a moldvai katolikusok románságának „bizonyításához” a fajbiológiát is segítségül hívták (Petru Râmneanu: Grupele de sânge la ceangăii din Moldova. *Buletin eugen și biopolitic* XIV. 1943. 1–2. 51–65.; uő: *Die Abstammung der Tschangos*. Centru de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvania, Sibiu, 1944).

A kommunizmus idején a moldvai katolikusokra vonatkozó „hivatalos” szemléletet Romániában egyfajta politikai tudathasadásos állapot jellemezte. A négy évtizeden át uralkodó diktatúra végül szinte teljesen kiszorította a román tudományos diskurzusból a valóban tudományos érveket a moldvai magyarsággal kapcsolatban. Magyarországon az 1970-es évektől tapasztalható nyitás következtében a moldvai magyarság körüli tudományos kérdések fokozatosan ismét megjelentek a szellemi életben. A nemzeti kérdések iránt elkötelezett történészek között Benda Kálmán tűzte ki célul a „csángó oklevelek” magyar nyelvű oklevéltára létrehozásának és kiadásának eszméjét, csakhogy ezt a célt még a magyarországi kommunista rendszer utolsó évtizedében, 1979 és 1989 között is nehéz volt megvalósítani. Molnár Antal igen gondosan

megválogatott adatokkal mutatja be az okmánytár kiadásra való előkészítésének és szerkesztésének békésebb körülmények között sem egyszerű szakmai feladatát, azt, hogy mennyi, távolról sem történelmi vagy szaklevéltári, hanem sokkal inkább politikai akadály tornyosult a „kényesnek” vagy „rendkívülinek” tartott okmánytár összeállítására és kiadására. A hivatalnoki óvatosság egyre magasabb döntési szintekre tornászta a témát, ami értelemeszerűen lassította a tudományos munkát, és akadályozta bizonyos fontos döntések meghozatalát. Ezeket, az okmánytár elkészültét és megjelenését hátráltató tényezőket Molnár Antal úgy igyekezett könyvében megfogalmazni, hogy elsősorban az objektív nehézségeket hangsúlyozta. Így például feltárta Veress Endre oklevélgyűjteményének hiányosságait (ti. Bendaék kezdetben azt tervezték, hogy erre alapozzák az új forrástár kiadását): „Elindulásnak hasznos volt ugyan, de sem minőségében, sem teljességében nem lehetett rá építeni a forráskiadványt, ezért minden esetben új átírást és tudományos apparátust kellett hozzá készíteni.” Benda Kálmán római kutatóútjairól küldött jelentéseiben Domokos Pál Péternek így panaszkodott: „[Aki] előttem használták ezt az anyagot, éppen csak tallóztak benne, és még a legalaposabb kutatók, a román Francisc Pal is keresztüllapozott egy sor írást, amely nem illett bele koncepciójába. Hogy mást ne mondjak, az 1600-as évek második feléből egy sor olyan összeírást találtam, amely vetekedik Bandinuséval.” Veress Endréről pedig ezt írja: „[...] számomra teljesen értetlenül az egymás mellett lévő iratokból csak minden öt-hatodikat írta le, még csak nem is a legfontosabbakat, legföljebb az olvashatóság volt a kritériuma, mit vesz észre és mit nem”. De küszködött Benda a bőség zavarával is. Mint Andrásfalvy Bertalannak írja: „az iratok rendkívül sokszínűek, ... nagy többségükben olasz nyelvűek, részben latinok, néhány magyar is akad közöttük. ... Ha

egyszer napvilágot lát[nak], nemcsak magyar szempontból lesz rendkívül jelentős forrásközlés..., sikerült itt az Intézetben is munkatársakat beszervezni, mert egyedül nem is győztem volna. Átnéztünk más levéltárakat is, számba vettük az általunk elérhető irodalmat, azt hiszem, hogy a lényeges dolgokat sikerült megragadnunk”.

Az okmánytár elkészítéséhez és megjelentetéséhez jelentős politikai súlyú személyeket is mozgósítani kellett. Benda Kálmán mint nemzeti érzelmű, korábban a Teleki Pál Tudományos Intézetnél dolgozó szaktörténész Andrásfalvy Bertalannal, a hasonló értékrendű néprajzkutatóval fogott össze, aki már kutatott az 1940-es években az erősödő román magyarellenesség elől Bukovinából és Moldvából Baranya megyébe települt székelyek és csángók között. A Baranya megyében elindított kezdeményezésre kezdetben a megyei pártbizottság is rábólintott, de már 1978-ban közölték Andrásfalvyval, hogy „a moldvai magyarokkal való foglalkozás nem időszerű”. A következő lépés Köpeczi Bélának, az MTA főtítkárhelyettesének, a készülő Erdély szintézis főszerkesztőjének megnyerése volt, akin keresztül igyekeztek eljutni az akkori kulturális miniszterhez, Pozsgay Imréhez, és az ügy kedvező kimenetele érdekében Illyés Gyulát is mozgósították.

Mindeközben az okmánytár kiadásán fáradozóknak gondot jelentettek azok a kezdeményezések, amelyek különböző helyekről már több-kevesebb, moldvai magyarokra vonatkozó dokumentumot összegyűjtöttek, de a maximális jó szándék és úgyszeretettel mellett sem rendelkeztek levéltáros szak tudással, valamint a kutató- és szerkesztőmunkához szükséges intézményi háttérrel. S bár Benda Kálmán és munkatársai maximális tapintattal és nagyfokú empátiával igyekeztek intézni a vitás kérdéseket, a legkíméletesebb módszer mellett sem lehetett elkerülni a nem készakarva ejtett ütések, sőt sebeket. Molnár Antal könyve

szerint az egyik fél mindhárom esetben a „fő szerkesztő”, Benda Kálmán volt, aki biztosabb szakmai, és föltétlenül erősebb intézményi és munkatársi háttérrel elérte, hogy neki jutott az okmánytár összeállításával és megjelentetésével járó munka és felelősség oroszlánrésze, továbbá a lehetőség, hogy – megfelelő szakmai mérlegeléssel – beépítse az értékelhető szellemi téglákat a készülő műbe. Így aztán, bár már 1985-re összeállt az okmánytár anyaga, még évekig tartott a „helybenjárás”, míg végül minden valóságos és mondvacsinált akadályt sikerült elhárítani a megjelenés útjából.

Jómagam azok közé a szerencsések közé tartoztam, akik már azelőtt megismerhették a Benda Kálmán és munkaközössége által összegyűjtött, fordított, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátott, lektorált, szerkesztett, sajtó alá rendezett s 1989-ben *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár (1467–1706)* címmel a Magyarságkutató Intézet által megjelentetett anyagát, mielőtt a kiadvány két kötete elhagyta volna a nyomdát. Akkoriban szerveztük ugyanis az utóbb Lakatos Demeter szabófalvi népköltőről elnevezett egyesületünket, amelyben igyekeztünk összegyűjteni azokat, a moldvai magyarok sorsa és hagyományos műveltsége iránt érdeklődő és értük tenni is akaró polgártársainkat, akik közénk kívánczok. Benda Kálmánt szándékoztunk felkérni elnökünknek, aki egyre gyakoribb találkozásaink során megtudta, hogy dolgozom az *Új római katolikus lexikon*, valamint az *Új Révai lexikon* magyar népszerű moldvai településeinek szócikkein, és kölcsönadta a készülő okmánytár levonatait, hogy anyagukat felhasználhassam. Így aztán figyelemmel kísérhettem az okmánytár megszületésének körülményeit, és felmértem Benda Kálmán példásan működő munkaközössége munkájának jelentőségét. Azt is tudtam, hogy közeli munkatársak által *Marcinak* vagy *Marci bácsinak* szólított Benda Kálmán, miközben gyakran üzötten, határidőktől szorítottan

igyekezett eleget tenni a hirtelen megnövekedett számú előadás-felkéréseknek, tanulmányírásoknak, interjúknak és a korrektúrajavítások sokaságának, mennyit töprengett, kínlódott a moldvai magyarok sorsa iránt részben általa is felkeltett aggódó, olykor türelmetlenül vetélkedő indulatok elcsitításán, a laikusok komolyan vételén, a megbántottak emberséges vigasztalásán. Csodáltam és igyekeztem ellesni ennek a hol olajozottabban, hol csikorgóbban, de látszólag legalábbis mindig fegyelmezett embergépezet működésének titkát. De csak Molnár Antal könyvének tömény szövegéből értettem meg vagy véltem megérteni valamit annak az embernek az érzésvilágából, aki idejét szinte percről percre beosztva, a méltányosság szemüvegén át tekintett erre a kissé tökéletlen, de nagyon szeretni való világra. Ő is fölfigyelt arra, hogy a maga útját mindig szívesebben járó Domokos Pál Péter és Benda Kálmán egymás munkásságának tudósokhoz illő méltatásával „oldották békévé” azt, ami látszólag közöttük állt. Benda is „csak” Pásztor Lajosnak írta meg a Domokos által közzétett szövegekre vonatkozó kifogásait, Péter bácsi pedig – bizonyára nem csak – tőlem kérdezte meg bizonyos élel: „Akkor most már átveszi tőlem Benda a moldvai magyarság érdekeinek képviseletét?” De ezek már csak afféle, tán az öregséggel járó zsörtölődések voltak, mert „Benda azonnal küldött Domokosnak a kötetéből és gratulált a Széchenyi-díjához”, ő pedig válaszában „az 1929 óta képviselt nagy ügy részének értelmezte Benda munkásságát”, megjegyezve és ezzel mintegy átadva a stafétát, hogy „az én időm lejárt, a megoldások erős vállaidra nehezednek”. De hát a 12 esztendővel fiatalabb pályatárs csak két esztendővel élte túl azt, akit utolsó levélváltásukkor „példaképének” nevezett: Domokos Pál Péter 1992-ben, Benda Kálmán pedig 1994-ben hunyt el. Kettejük akkori gesztusa és ma már menyeeinek minősülő kézfogása sokunkat kötelez életművük folytatására.

A folytatás annál is inkább kötelező, mert nem sokkal az 1706-ig tartó két kötet megjelenése után az oklevéltár összeállításában tevékenyen részt vevő Kenéz Győző és Tóth István György is elhalálozott. Noha maga Benda Kálmán halálát megelőzően többször is utalt arra, hogy a bővebb számban fellelt, 18. és 19. századból való dokumentumok nagyon sok és értékes ismeretanyagot tartalmaznak, néhány elszórt kisebb közlésen kívül hosszú évek óta nincs

hírünk a moldvai magyarokra vonatkozó okmánytár további anyagainak feltárásáról vagy megjelentetéséről. Molnár Antal rövid, de tartalmas kutatástörténeti beszámolója, a szerző felkészültsége és a téma iránti elkötelezettsége azt sejteti, hogy a történész szakmai és nemzetpolitikai szempontból egyaránt fontos, félben maradt munka folytatása nem reménytelen.

HALÁSZ PÉTER